

ORTUTAY PÉTER

SZLENG, IRODALOM ÉS FORDÍTÁS

ABSTRACT: (*Slang, literature and translation*) The author makes an attempt to raise the question of the possibilities of translating English and American slang into Hungarian. He gives a survey of the development and the features of English, American and Hungarian slang. Sociolinguistic aspects and the questions of language standard also involved in the paper.

1.1. Az angol nyelvű irodalomban a szleng a XVI. században tűnt fel. Helyesebben: ekkor kezdenek rá felfigyelni. Ily módon ezt a századot egy olyan kezdeti szakasznak is nevezhetjük, amikor a nyelv iránt érdeklődők, az irodalmárok és olvasók egyaránt felfigyelhetek a nyelv szociális rétegződésének (variativitásának) jelenségére, vagyis arra, amit manapság a nyelv szociális determináltságaként szoktunk jellemezni. Korábbi szerzők (pl. Chaucer) műveiben még alig van nyoma a szlenghasználatnak (Schlauch, 1956:272).

Köztudott, hogy Európában a XVI. század végén válik népszerűvé mint műfaj a pikareszk regény, novella és elbeszélés. A későbbiekben a pikareszk „memoárok” is szép számban jelennek meg. Ezekben a szleng, illetve a tolvajnyelv (Cant) olyan nyelvi eszköz, mely az alsóbb rétegeket képviselő figurák és a szociális szituációk jellemzésére szolgál.

Az ebben a szociális szituációban járatlan olvasónak a szerző a könyv végén található glosszákban magyarázza el, hogy mi is ennek vagy annak a szónak, kifejezésnek a jelentése, vagyis elvégzi számára „a kontextuson kívüli dekódolást” (Chandler, 1961).

Igaz, erre nemigen volt mindig és minden esetben szükség. A XVI. században ugyanis a sztenderd (irodalmi) és a köznyelv – ezen belül a szleng és a cant – keveredése tipikus nyelvi jelenség. „Az a nyelv, amelyen Shakespeare írt, ugyanaz volt, amelyet beszélt” (Jarceva, 1969:93–94).

Nem véletlen, hogy a nagy drámaíró műveiben, különösen a falstaffi jelenetekben szép számmal találkozhat az olvasó a korabeli szlenggel, melyet a szerző elsősorban a különböző szociális szituációk jellemzésére használ.

Még gyakrabban fordul elő a szleng a Shakespeare utáni drámaírók műveiben, s aztán fokozatosan terjed a többi műfajban is.

A XVII–XVIII. századbeli irodalmi művekben előforduló szleng szavak és kifejezések összevető elemzéséből kiderült, hogy ezek száma meglehetősen csekély, és nem jelentettek újdonságot a kor olvasói számára sem (Beljajeva, Homjakov, 1985:54). Mindazonáltal „e csekély számú” szleng szó és kifejezés révén a szerző specifikus „szociális atmoszférát” tud teremteni, s ezért a nagy angol írók (Defoe, Fielding, Richardson, Walter Scott, Lytton, Dickens, Thackeray és mások) szívesen éltek vele.

Az említett szerzők mindig ügyeltek arra, hogy a különböző szociális osztályok képviselőinek jellemábrázolását nyelvi eszközökkel is kiegészítsék. Emellett, mivel a művekben használt szleng közérthető volt a nagyközönség számára, a „dekódolásra” nem volt szükség. Ám ha mégis, akkor ez általában két ismert módon történt.

Az első a lábjegyzet, vagyis a „kontextuson kívüli dekódolás”. Így például ebben a mondatban, „His bingo¹ was unexceptional, and for his starknaked², it was voted the most brilliant thing in nature” (B. Lytton, *Paul Clifford*. New York, 1963:79), a szerző elmagyarázza: ¹Brandy, ²Gin.

A szleng referenciális jelentései dekódolásának második módja „a szövegben (kontextuson) belüli dekódolás” volt: a szerző a sztenderd nyelv eszközeivel magyarázta el a jelentést: *The Bystander* (Explaining to the note taker). She thought you was a copper's nark sir. *The Note Taker*. (With quick interest) What's a copper's nark? *The Bystander* (Inapt at a definition) It's a – well, it's copper's nark, is you might say. What else would you call it? A sort of informer (B. Shaw, *Pygmalion*, Penguin Books, 1960:12).

A fordítás szempontjából az ilyen jellegű szleng (cant ‘tolvajnyelv’) megfeleltetése nem ütközik nagyobb akadályokba. Az azonos szituáció szinte minden nyelvben megtalálható és „a közös mag” könnyen lehetővé teszi az ekvivalenciateremtést. A fordítónak „mindössze” ismernie kell a hasonló szituációval kapcsolatos CNY-i „terminológiát”.

1.2. Más a helyzet viszont, ha a szleng a „szakmai zsargonból” merít. Ez a nyelv már kevésbé ismerős a kívülálló számára. Így például az angol pilóták szlengje a második világháborúban nemigen volt érthető még az anyanyelvi beszélők számára sem. G. H. Vallins ezt a következő szemelvényvel illusztrálja: „Recently I heard the chairman of a meeting (himself an ex-R.A.F. officer) address a hall full of other ex-R.A.F. men like this: „The erk who was D I-ing the kite didn't have a clue, and his oppo told him he'd better get weaving or chieffy would tear a large strip off him.

Then Corp came up in a flat spin with the gen that Groupy wanted the kite in an hour. The erk muttered that he wasn't carrying the can for anybody, that he wasn't Joe, that he couldn't care less about scrambled eggs, and that anyway he was browned off." „They understood it and those of us who were not in R.A.F. could at least grasp its general meaning” (Vallins, 1963:256).

A nyelvész és a fordító számára egy ilyen szöveg láttán (hallatán) jogosan merül fel a kérdés: mi ez, szleng vagy tiszta szakmai zsargon? Vagy pedig az egyes szakmai kifejezések és a szleng keveredése a sztenderd nyelvhasználattal? Ha igen, akkor hogyan választhatjuk külön az egyiket a másiktól, hogy megértsük, miről is van szó? Nyilván, ha a kérdésre választ akarunk adni, akkor csak az elemzés segít. Egy ilyen elemzéssel megállapíthatjuk, hogy az adott szövegrész 16 olyan szót, szóösszetételt és kifejezést tartalmaz, mely a légierő pilótáinak szókincsét képezte egy meghatározott időpontban, a második világháborúban. Megfelelő forrásokból (Berrey, 1962; Partridge, 1968) megtudhatjuk, hogy:

1. erk – a new R.A.F. recruit	10. the gen – information, instruction
2. kite – an airplane	11. Groupy – a Group Captain
3. not to have a clue – to be ignorant	12. carry the can – to accept the blame
4. oppo – a senior officer	13. Joe – a name for anyone in the service
5. get weaving – to respond (immediately to an order)	14. scrambled eggs – any officer from Group Captain upwards
6. chieffy – a Flight Sergeant	15. be browned off – to be depressed, disgusted
7. tear a strip off – to reprimand	
8. Corp – a Corporal	
9. in a flat spin – muddled, confused	

A két szótár a „D I-ing” kifejezést nem adja meg. Valószínűleg a „D. I.” rövidítésből képzett ige (conversion), ami „előképzésben részt vevő fiatal” jelent (lásd: OED). Ily módon tehát e fenti szöveg egyfajta összetartozást fejez ki: az angol királyi légierő egykori pilótáinak összetartozását, és azonkívül tömörebb, gazdaságosabb

1.3. Az angol és az amerikai szleng szókincséből az adott esetben bennünket az a rész fog különösebben érdekelni, melyet a magyar szakirodalom „ifjúsági nyelv” terminussal említ. Ugyanis J.D. Salinger ilyen nyelven írta meg világhíres regényét, a *The Catcher in the Rye*-t, melyet a későbbiekben a műfordítás szempontjából szeretnénk majd vizsgálni.

Ennek kapcsán elmondható, hogy „a mai ifjúsági szlengnek alig van történelme, koronként változik, s szókincsé rendkívül cseppfolyós” (Beljajeva, Homjakov, 1985:65). Így például az Egyesült Államokban az elmúlt év-

tizedekben három jól megkülönböztethető „ifjúsági nyelv” váltotta fel egymást: az 50-es évek fiataljainak (a „beatnikek”) nyelvhasználatát felváltotta a „hippi-nyelv”, utána következett a „punk-nyelv”. Az ötvenes évek ifjúsági szlengje Salinger és Kerouac révén bevonult az irodalomba, s felkeltette a nyelvészek érdeklődését is.

Ez a szleng tulajdonképpen nem rendelkezik gazdag szókinccsel (J. D. Salinger *The Catcher in the Rye* című regényében a főhős alig 100 különböző szleng szót és kifejezést használt), de ezt pragmatikai sajátosságok egészítik ki, ami azt jelenti, hogy a leginkább használt és elterjedt szleng szavak és kifejezések többjelentésűek. Így például az említett regényben az „It killed me” kifejezésnek két jelentése van:

- 1.) nagyon tetszik valami;
- 2.) egyáltalán nem tetszik valami.

Vagyis a referenciális jelentés a hangsúlytól, az információtól vagy magától a kontextustól részben vagy teljesen megváltozik. Az ötvenes évek előtt a legnépszerűbb amerikai ifjúsági szleng az úgynevezett „jive” volt, melynek eredetéről Mencken azt írta, hogy ez (a „jive”) a harlemi feketék beszédének, a kábítószer-élvezők nyelvhasználatának, a kis stílusű bűnözők és a diákifjúság beszédhabitusának a keveréke (Mencken, 1980:707).

A „jive” és az ötvenes évek fiataljainak szlengje között sok a közös vonás. Mindkettő egyszerűsége törekszik azzal a leplezetlen szándékkal, hogy világosabb és színesebb legyen, több legyen benne az expresszivitás, és – ami a legfontosabb – ne hasonlítson a hamis (phoney) felnőtt világ nyelvhasználatához: „an honourable discontent with the bleached expressions of clichés, a break from the commonplaces” (Rot, 1991:38).

A „jive” és az ötvenes évek ifjúsági szlengjének hasonlóságát jól mutatja a következő négy szinonimasor, melyek referenciális jelentései: „klassz srác”, „klassz csaj”, „klassz” („szuper”), és „kellemetlen alak”. Ezek alapján jól látható a változás folytonossága is.

klassz srác a „jive”-ban (1) és a szlengben (2):

(1) hepcat, hopcat, hepper, hepster, jiver, alligator, rug-cutter;

(2) cool-cat, sharpcat, hipster, beatnik, beat, men, beard;

klassz csaj:

(1) chick, hepchick, witch, drape, mouse, spook;

(2) chick, chicken, hipchick, hen, pigeon, quail, slick chick;

klassz (szuper):

(1) hep, jivy, killer-diller, murder, Dracula;

(2) hip, cool, far-out, with it, groovy, chichi, crazy, mad, weird;

kellemetlen alak:

(1) droop, fumb, gleep, cold cut, sad apple, sloop;

(2) square, downbeat, coon, gone coon, squarehead, drip chick, yuck;

Mellesleg megjegyzendő, hogy e szavak többsége poliszemantikus, meglehetősen „cseppfolyós”.

1.4. A tizenéves szleng szerepe a szépirodalomban természetesen ugyanaz, mint a szlengé általában: jellemábrázoló, emotív és stilisztikai funkciója van. Ugyanakkor meg kell említeni, hogy a szlenghasználat a szépirodalomban igen nagy hozzáértést követel a szerzőtől, sőt: csak virtuóz író tud bánni vele igazán jól. Így a fordítás szempontjából arra kell felhívunk a figyelmet, hogy ha a különböző szakzsargonokra és az alvilág nyelvére épülő szleng megfeleltetése – mint már mondtuk – nem jelent különösebben nehéz feladatot a fordító számára, akkor az ifjúsági szleng esetében (mivel meglehetősen „cseppfolyós”) egészen más a helyzet. Ezt még inkább nehezíti az a körülmény, hogy a magyarországi szleng kérdései – a részeredmények ellenére – még teljesen kidolgozatlanok, s az angol-amerikai szleng kutatása, és a magyarral való egybevetése terén sem dicsekedhetünk látványos eredményekkel (lásd Szerdai, 1992). Ily módon aligha csodálkozhatunk azon, hogy fordítóink nem mindig állnak a helyzet magaslatán, amikor a szleng adekvát megfeleltetéséről van szó. Itt csak két olyan meglehetősen tipikus fordítói hibára szeretnénk rámutatni, mely közvetlenül abból ered, hogy a fordítók meglehetősen járatlanok ezen a területen.

1.5. Előfordul, hogy a fordító nem ismeri a szleng szó (vagy kifejezés) referenciális jelentését, és megpróbálja azt – általában sikertelenül – a mikrokontextusból kikövetkeztetni. Így például Sinclair Lewis Babbitt című regényében (Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1969:369) a fordító nem ismerte a ‘totty’ szó jelentését (‘young girl, usu. sexually available’, Green, 1984; ‘erkölcstelen lány, nő, lotyó, ribi, kuruc’, András, Kövecses, 1991), és a következő mondattal „lepi meg” az olvasót:

„És aztán a magánéleted! Joe Pumphrey mesélte, hogy a minap hajnalban egy csomó tökrészeg alakkal látott téged együtt... „

„Joe Pumphrey says he saw you out the other night with a gang of totties, all stewed to the gills... „

(Sinclair Lewis: Babbitt, Moscow, 1962:372)

Az eredetiben érthető, hogy Babbitt felesége válni akar, mert megtudta, hogy férjének feslett nőkkel is volt viszonya. A fordításból azonban ez nem derül ki. Sőt nyilván csodálkozik is az olvasó, hogy a feleség ilyen szélsőségesen reagál arra, hogy a férje valahol egyszer a cimboráival italozott.

A második tipikus hibaforrás megintcsak abból ered, hogy a fordító, mivel nem ismeri egy adott szó jelentését, megpróbálja azt körülírni, illetve úgy definiálni, mintha bizonyos extralingvisztikai ismeretek birtokában egy bizonyos jól ismert szituációról lenne szó, mely általában igen messze van az igazságtól. Így például Jack Kerouac On the Road című regényben a következőket olvashatjuk:

„Man, there’s a cat who can really bend his girl” (Kerouac, 1976:198)

A jelenet vagy szituáció, egy utcai zenekart mutat be előadás közben. A ‘cat’ az az ‘ürge’, aki a nagybőgőn játszik. A ‘girl’ a beat nemzedék nyelvéen bármi lehet, csak épp nem nőnemű lény, a ‘bend’ pedig a jazz-muzsikuskok szlengjén eredeti stílust jelent a zenélésben. A helyes megfeleltetés tehát:

„Öregem, ez az ürge aztán tudott keverni” (muzsikálni), s egyáltalán nem az, amit a fordításban olvashatunk:

„Öregem, hogy ez az ürge mit hancúrozhatott össze otthon az asszony-nyal”. (Jack Kerouac, Úton, Európa Könyvkiadó, Bp., 1983:189).

1.6. Az a kérdés, hogy milyen törvényszerűségek alapján történjen az angol szleng magyar szlenggel való megfeleltetése, természetesen teljesség-geel nyitott, mert még alapos elemzésre, és sok-sok fordítás tüzetes egybeve-tésére lenne szükség az eredetivel, hogy legalább részben válaszolni tudjunk a kérdésre. Mindazonáltal jogosan hangsúlyozhatjuk, hogy a fordítóknak és a fordítóképzésben részt vevő tanároknak alaposan meg kell(ene) ismerked-niük az angol–amerikai szlenggel, az angol nyelv egész makrostruktúrájának non-standard elemeivel. Ezek az ismeretek a fordítói tevékenység elválaszt-hatatlan részét képezik. A szleng esetében a fordítói megérzés, intuíció és rutin gyakran félrevezető (hogy ne mondjuk „életveszélyes”) lehet.

2.1. Úttörő jelentőségű feladatra vállalkozott Gyepes Judit a *The Catcher in the Rye* magyarra való átültetésével. Salinger regénye az Egyesült Államokban is nagy vihart kavart „obszcénnek” kikiáltott stílusával. S ez a stílus, mely specifikus „amerikai” nyelv, a tizenéves korosztály beszédhaszná-lata, már eleve számos probléma forrása lehetett a dekódolás során, s méginkább az újrakódolásnál. Mert, amint azt Bartos Tibor, a fordítás szer-kesztője is mondta, az amerikai és a magyar tizenéves szleng „termé-szetszerűen nem eshet egybe” (idézve Szilassy, 1984:181). Ám a fordítási ekvivalencia megteremtése mindenképpen azt látszott követelni, hogy a fordító fedezze fel, vagy válassza ki azt a tipikusan ifjúsági nyelvet a magyar rétegnyelvek közül, amely az amerikai tizenévesek szlengjéhez, szóhaszná-latban és stílusban, a legközelebb áll. Viszont a helyzet az, hogy a magyar szleng tanulmányozása terén még mostanában sem dicsekedhetünk látvá-nyos eredményekkel. Vannak részeredmények ugyan, de ezek vajmi keve-sek. S akkoriban, amikor Gyepes Judit ezt a könyvet fordítani kezdte, nyil-ván még kevesebbek voltak.

2.2. Magyarországon – különböző előítéletek hatására – a szlengre nyelvészeti és társadalmi körökben megrovóan, rosszallóan, legjobb esetben sandán illet tekinteni. Ezt már a különböző „szakmegnevezések” is mutat-ják: argó, zsargon, jassz-, csibész-, vagány-, és tolvajnyelv, vagy legfeljebb eufemisztikusan: „az ifjúság nyelve”. Egyébként valamennyi megnevezés

megettévesztő. Ezért aligha meglepő, hogy **A mai magyar nyelv** című egyetemi tankönyv meglehetősen elmarasztalóan definiálja mindazt, amit ezek a „terminusok” jelölnek. A szleng (a tankönyvben „tolvajnyelv”): „... általában közönséges, durva, használata mögött a társadalom igazi értékeinek a megvetése, cinizmus, gátlástalanság, szemtelen hányavetiség rejlik” (477. lap.) Jogosan írta tehát Kolozsvári Grandpierre Emil kesermyés iróniával: „Kényelmes nép vagyunk, a tudományban is nagyon kényelmesek, következőképpen hajlunk sommás ítéletekre olyankor is, ha körültekintő elemzésre volna szükség” (Kolozsvári, 1979:128).

Igazságtalanok lennénk azonban, ha azt állítanánk, hogy Magyarországon nem is létezett szlengkutatás. A jelenségre a nyelvtudomány már régen felfigyelt, mégis a magyar szlengnek csak igen kis nyomtatott irodalma van. Az értekezésnek ugyan nem célja a történeti áttekintés, Bárczi Géza **A magyar nyelv múltja és jelene** című könyvének megfelelő fejezeteire azonban utalunk (Bárczi, 1980:273–297).

2.3. Ily módon, megint csak Kolozsvári Grandpierre Emilre hivatkozva, nem egészen alaptalanul, elmondhatjuk: „... a szleng iránt érdeklődnek nyelvtudósaink is, ezt részben a tárgykörben kiírt pályázat mutatja, másrészt az a diadalmas tény, hogy amint a **Magyar Nyelvőr**ből kiderült, tudósaink minden pályázati segítség nélkül, pusztán maguk erejére utalva, eljutottak a »pali« szó felfedezéséig” (Kolozsvári, 1979:106).

Kolozsvárinak ez a kijelentése természetesen költői túlzás, de valahol az igazságtól sincs nagyon távol. Igaz ugyan, hogy különböző folyóiratainkban, s főképpen a **Magyar Nyelvőr**ben és a **Magyar Nyelvbe** rendszeresen jelennek meg cikkek és tanulmányok a magyar nyelv kodifikálatlan rétegeinek nyelvészeti kérdéseiről, s elvétve akadnak szógyűjtések is, és „sommás ítéletek” helyett tudományosan megalapozott következtetések is elhangzanak, de ugyanakkor a szakirodalom „különböző módokon vélekedik erről a nyelvről” (Erdős, 1988: 148), s a szleng szociolingvisztikai sajátosságai, kommunikatív funkciói, stiláris és egyéb információs töltete, a szlenghasználat okai és egyéb kérdések még teljesen tisztázatlanok. S bár a **Nyelvművelő kézikönyv** stiláris szempontból úgy minősíti a szlenget (argót), hogy szavai többnyire rendkívül expresszívek, mert nagyfokú környezetfelidéző, jellemző erejük van” (Varsányi, 1988:136), mégis, annak ellenére, hogy „pontos adataink nincsenek megalapozott szociolingvisztikai kutatások híján” (Tolcsvai, 1988:401) – szinte egyöntetű a vélemény a rétegnyelvek tanulmányozásával foglalkozó kutatóink körében, hogy a szleng (argó, jassz nyelv, az utca nyelve, az ifjúsági nyelv stb.) olyan nyelvi jelenség, melynek „számos értékes vonása mellett súlyos rákfenéje a trágárság” (Rác, 1987:155, Tolcsvai, 1988:145–161), s ezért mindenképpen kerülendő, vagy legalábbis „csínján kell bánni vele”.

S végül, de nem utolsó sorban, a magyarországi szlengkutatás egyik legnagyobb fogyatékosága és mielőbb pótolandó mulasztása, hogy nincsenek átfogó és rendszerező művek ebben a témakörben, s nincsenek olyan (egy- és többnyelvű) szlengszótáraink, melyek könnyen hozzáférhetőek lennének a szakemberek, az irodalmárok, a műfordítók és az egész nagyközönség számára, s borítólapjukon nem lenne ott a „csak belső használatra” felirat.²

Hogy mi lehet ezeknek a hiányosságoknak az oka, csak találgathatjuk. A Kolozsvári által említett kényelmünk a tudományban, az álszemérem, vagy esetleg mindkettő? Pedig bármi is legyen a tudósok és a laikusok objektív vagy szubjektív állásfoglalása a szlenget illetően, előbb vagy utóbb, de mindenképpen el kell majd fogadniuk azt a tényt, melyet Grétsy László, Kosztolányit idézve, úgy fogalmazott meg, hogy „higgyék el, kedves olvasók, ez a gyerek élni fog” (Grétsy, 1987:21).

2.4. Ami az angol és az amerikai szlenget illeti, úgy ennek a nyelvi jelenségnek, a magyarral ellentétben, manapság már könyvtári irodalma van. Talán azért is, mert esetleg funkcionálisan más a jelentősége, mint a magyaré. Vagy ahogy Ország László írja, „mivel a szleng az angol nyelv szóképzési gazdagodásának állandó, két-három évszázad óta ömlő forrása – akárcsak a magyarnak a nyelvjárások –, mivel a játékos alkotókedvvel gyakorló és kísérletező tere, ezért az EÁ-ban sem a nyelvtudomány, sem a művelt közvélemény nem áll elutasítóan az új szavakkal szemben, hanem a kivárási álláspontját képviseli” (Ország, 1972:147). Ám mindazonáltal, vagy talán épp ezért, a kutatók véleménye a különböző rész kérdésekben távolról sem egyöntetű.

Először is mi a szleng? Vajon egy külön nyelv a nyelvben, amint azt M. Wandruszka állítja, amikor az anyanyelven belüli „soknyelvűségről” (Mehrsprachigkeit innerhalb unserer Muttersprache) ír, azt állítván, hogy „minden nyelv a nyelvek konglomerátuma” (Wandruszka, 1971:123). Amint

² András T. László és Kövecses Zoltán 1989-ben és 1991-ben kiadott **Magyar–angol szlengszótár**ával, illetve **Angol–magyar szlengszótár**ával talán megtört a jég. A szótár szerzői a bevezetőben elmondják, hogy e munka kiadása több mint 10 évet váratott magára, s mint írják, „ezt azért tartjuk sajnálatosnak és elszomorítósnak, mert véleményünk szerint már régen szükség lett volna egy olyan szótárra, amely tartalmazza a mai magyar szleng szó- és kifejezésállományát, és amely összeveti ezt a Magyarországon legnépszerűbb nyelv, az angol szlengjével.” S hogy végül is megjelenhetett, az annak köszönhető, hogy talán ma Magyarországon megszűnőben van „a szlengnek valamiféle nyelvi devianciaként való kezelése, és általában a devianciának látott társadalmi viselkedésformák iránti türelmetlenség” (András, Kövecses, 1989:7). Az említett két szótár szerzőinek álláspontja sok tekintetben tükrözi azt, amit fentebb a magyarországi szlengkutatásról megállapíthatunk.

azt az alábbiakban látni fogjuk, Wandruszkának e vonatkozásban aligha van igaza.

A szlenggel foglalkozó összes kutató doyenje, Eric Partridge, a *Slang Today and Yesterday* című művében a következőket írja: „A szlenget könnyű használni, ám igen nehéz azzal a könnyed hozzáértéssel írni róla, melyet egy ilyen, látszólag teljesen egyszerű téma esetleg megkövetelne. Mert épp a legegyszerűbb dolgok azok, melyeket gyakran a legnehezebb megfogni, és a legnehezebb megtárgyalni, mivel általában csak az első pillantásra tűnik úgy, hogy az adott témának az egyszerűsége a legszembeütőbb” (Partridge, 1970:1).

És csakugyan: az angol és az amerikai szlenggel foglalkozó kutatók neveinek egyszerű felsorolása is oldalakat tenne ki, s mégis az igazi gyakorlati eredmények vajmi kevesek.³ Már maga a terminus – slang – eredete sem egészen világos, s végleges tisztázása az etimológusokra vár.

Az *Oxford English Dictionary* (OED) meghatározása szerint, 1756-ban, amikor a „slang” szó megjelent, akkor ez a megvetett „vulgáris nyelv” (language of a low vulgar type) szinonimája volt. Etimológiailag a legvalószínűbb feltevés az, hogy az angol köznyelvi *sling* ige (melyet már Chaucer is használt: *slingen wordes* ‘szavakat mond/ejt’ múlt idejű melléknévi ige-nevének főnevesített alakja a skandináv *slengje* ‘hajít/dob’ ige különböző ragozott alakjainak nyelvi interferenciája révén funkcionálisan újabb jelentéssel vagy jelentésekkel telítődött, ami tulajdonképpen a kódok átkapcsolását mellőző óangol–óskandináv nyelvi kontaktusok (noncode-switching language contacts) eredménye lehetett (Rot, 1991: 10). Partridge úgyszintén a fenti véleményt látszik alátámasztani, amikor az ősi angolszász *sling* szót részesíti előnyben, és olyan, az alsóbb szintű rétegnyelvekből vett kifejezéseket sorakoztat fel, mint a ‘to sling the bat’: annak az országnak a nyelvét beszéli, ahol él; ‘to sling off at kigúnyol, kicikiz’ valakit; amely igen közel áll a kevésbé ismert ‘to slang’ ‘szid, valakit igen durván megszólít’ kifejezéshez (Partridge, 1970:17)

2.5. A mai értelemben használt *slang* szó csak mintegy 1850-től kezdett nyelvészeti szakkifejezéssé válni, amikor is fokozatosan kezdi kiszorítani a már teljes feledésbe merült *flash* szakkifejezést, mely 1718-tól jelentette azt, amit ma a slang jelöl.

A szleng terén végzett több évtizedes kutatásai és vizsgálódásai alapján Rot Sándor az említett terminusok közötti különbséget a következőképpen határozza meg (lásd: Rot, 1991: 33–37): A *zsargon* sokáig körülbelül a szleng szinonimája volt, de manapság inkább egy szakma vagy foglalkozás szakszavait illetjük ezzel a terminussal. A *vulgarizmus* olyan szó vagy kifeje-

³ A teljes bibliográfiát 1962-ig W. J. Burke: *The Literature of Slang with an Introduction by E. Partridge*, New York, 1962. című könyve tartalmazza.

jezés, melynek értéke a tapasztalatok világában konvencionálisan tabu. Ugyanez vonatkozik az eufémizmusra is, de amíg a vulgarizmus szándékosan az, addig az eufémizmus az „obszcént” igyekszik kerülő úton megjelölni. A *tolvajnyelv* (Cant) az alvilág nyelve, melyet bűnözők használnak, hogy mondanivalójuk rejtve maradjon a kívülálló számára. A *neologizmus* olyan szó vagy kifejezés, mely valamilyen új objektumot vagy jelenséget jelöl. Létrejöttét extralingvisztikai tényezők határozzák meg.

Miután ezeket a fogalmakat tisztáztuk és különválasztottuk őket a szlengtől, megpróbálkoztunk magának a szlengnek a definiálásával is. Ám, ha az eddigi definíciókat – még ha csak kivonatossan is – megpróbálnánk idézni, akkor egész köteteket kellene írunk. Így például a különböző, sok esetben meglehetősen ellentmondásos definíciók tömkelegét tanulmányozva és elemezve Rot Sándor a következő szlengkutató iskolákat nevezi meg (a csoportosítás és a terminológia Rot Sándoré; lásd: Rot, 1991:35–36): a *genetív iskolát* elsősorban orosz nyelvészek képviselik: A. I. Szmimjickij, O. Sz. Ahmanova, M. M. Makovszkij és mások. Ha figyelmen kívül hagyjuk az e csoporton belüli eltéréseket, akkor leszögezhetjük, hogy valamennyien a szleng eredetének vizsgálódásából indulnak ki.

A *konstitutív iskola* a szókincs alapján próbálta definiálni a szlenget. Emellett ennek az irányzatnak a képviselői mindenekelőtt az *Oxford English Dictionary* tekintélyére igyekeznek támaszkodni, amely a szlenget a következőképpen határozza meg: „language of highly colloquial type, considered as below the level of standard speech, and consisting either of new or of current words employed in some special sense”.

Az *idioszinkrátikus iskola* úgy próbálja meghatározni a szleng lényegét, hogy figyelmének a középpontjába a következő két tulajdonságát helyezi (esetenként csak az egyiket a kettő közül):

1. kifejezőerő (képletesség, szemléletesség, frissesség, paródia, groteszk képzetek stb.);
2. mulékonyság, tiszavirágéletűség (illékonyság, frivolság, újszerűség, mulandóság stb.).

Ez a meghatározás alkalmasint egybecseng azzal, amit a szlengkutatós doyenje, Partridge is fontosnak tartott kiemelni, amikor a szlengről beszél: „s amikor ezek a felkapott divatszavak távoznak tőlünk, mi még csak a kellő végtisztességet sem adjuk meg nekik, tüstént más újdonsült divatszavak lépnek a helyükbe: a szó meghalt, éljen a szó!” (Partridge, 1970:19).

Az *egyéni szerepét kidomborító iskola* képviselőinek tulajdonképpen csak egy közös nevezőjük van, mégpedig az, hogy a szlenget egyének beszélik. E közös nevezőn túlmenően csak nézeteltérések vannak.

Akkor hát ez azt jelentené, hogy az itt felvetett, a szleng szocio-lingvisztikai mibenlétét érintő kérdések továbbra is nyitottak?

Természetesen a szleng számos nyelvészeti problémáját illetően, a szleng szavak és kifejezések szemantikai, stilisztikai, konnotatív stb. jelentéseinek bonyolult kérdésrendszerét illetően bőven van lehetőség a tudományos kutatómunkára. Am Rot Sándor a szlengkutatás terén végzett beható vizsgálódásai alapján, arra a következtetésre jutott, hogy az egyetlen út, mely elvezethet a szleng meghatározásával kapcsolatos rejtélyes kérdések megoldásához a szleng és az elfogadott nyelvi norma viszonyán keresztül, csak úgy lesz járható, ha olyan pontosan körülhatárolt nyelvészeti fogalmakat használunk, mint a **nyelvi rendszer**, a **nyelvi struktúra** és a **nyelvi norma** (Rot, 1991:31).

2.6. Az említett terminusokat a félreértések elkerülése végett érdemes definiálni, még akkor is, ha e tekintetben még nem hangzott el a végső szó a nyelvészek részéről.

A **nyelvi rendszer** mindazoknak a lehetőségeknek az összessége, amelyeket egy adott nyelvben megteremthetünk függetlenül attól, felhasználta-e már ezeket a lehetőségeket a nyelv vagy sem. A rendszert nem a nyelvi modellek alkotják, hanem épp ellenkezőleg: a rendszer a különböző modellekkel a nyelv lehetőségeit mutatja. A nyelvi struktúra mindannak az összessége, amit az adott nyelv már eddig megteremtett. Azokat a távlatokat határolja körül, ameddig a rendszer lehetőségei eljutottak. Ez nemcsak az eddig használt modellekből áll, mint a rendszer, hanem azokból a nyelvi elemekből is, melyek a modellek gyakorlati alkalmazását is feltérképezik és szemléltetik. A struktúra magába foglalja a rendszer biztosította lehetőségek alternatíváit is, melyek időnként akár szembe is kerülhetnek egymással. (Egy egyszerű példa talán jobban megvilágítja a rendszer és a struktúra miben- s együttlétét. Adva van a sakkjáték a maga szabályaival; affélékkel, hogy két ember játssza, mindkettőnek 16 bábuja van, a különféle bábuk ilyen és ilyen lépéseket tehetnek összesen 64 mezőben és így tovább. Nem ezeknek a szabályoknak az együttese a rendszer. Hanem mindannak a lehetséges kombinációnak, játékmenetnek az összege, amelyek e szabályok-törvények alapján elvben megvalósulhatnak. E lehetőségrendszer konkrét megvalósulásai, az eddig lejátszott konkrét sakkjátszmák kombinációinak, mozgásainak erőjátéka, erőrendszere viszont: struktúra. S hasonlóképpen: a saussure-i langue rendszer: egy adott nyelv valamennyi lehetséges kombinációjának összege. Egyetlen Acte de parole viszont struktúra: egy adott beszédaktusban érvényre jutó erők játéka (Hankiss, 1985:52).

A **nyelvi norma** (language standard) a rendszer nyújtotta alternatív lehetőségek közül mindazoknak az elemeknek a kiválasztása, melyeket a struktúra biztosít a funkcionálisan és stilisztikailag minél előnyösebb (gazdagabb, színesebb, közérthetőbb stb.) nyelvhasználat számára. A nyelvi norma nem azt tükrözi, 'amit mondani lehet', hanem azt, 'ami már elhangzott' az adott társadalomban. A nyelvi norma tudatosan kidolgozott és kodi-

fikált nyelvhasználat. A norma kodifikálása szükségszerűen függ a rendszertől, amely a kodifikálást a rendszer nyújtotta lehetőségek keretei közé szorítja; de függ a struktúrától is, amely korlátozza a normaként számításba jöhető elemek kiválasztását: választani csak abból lehet, ami eddig már elhangzott, vagyis amit a struktúra magába foglal.

Képletesen és áttételesen Vendryés ezt a jelenséget a következőképpen szemlélteti: „A nyelvi norma a folyó felszínén képződött jégréteghez hasonlítható. A jég a folyó vizéből képződött; pontosabban, a jég nem más, mint a folyó vize, de nem a folyó maga. S egy gyermek, ha a vizet nézi, naivan azt képzeli, hogy a folyó nincs többé, s a víz nem folyik. De ki ne tudná, hogy ez illúzió! A víz tovább folyik a jégréteg alatt, és követi a folyó medrét. És ha történetesen a jég megreped, felszökken a víz. A nyelvben is ez a helyzet. Az irodalmi norma csak vékony jégréteg a folyó felszínén. A folyó a jégréteg alatt hömpölygő természetes nyelv. A nyelvet mesterséges korlátok közé szorítani teljességgel lehetetlen: a fagy sem állíthatja meg a folyó folyását. A nap melege megolvasztja a jeget, az élet pedig széttördeli a nyelv köré emelt mesterséges korlátokat” (Vendryés, 1949:253).

A nyelvet nem lehet teljesen sztenderdizálni, ha azt akarjuk, hogy tovább éljen. Minden egyes nyelvi innováció olyan potenciális forrás, amelyen keresztül a halódó nyelvi energiák szüntelenül felfrissülnek. Ám ahhoz, hogy egy nyelvi innováció létrejöhessen, két dologra van szükség: az új nyelvi jelenség nem térhet el a rendszer által körülhatárolt modellektől; az új nyelvi jelenségnek különböznie kell mindattól, amit a struktúra magába foglal.

Vagy, ahogy azt André Martinet írja: „... egy újítást csak akkor fogad el egy nyelvközösség, ha a nyelvi szokások egész tömege – amit mi struktúrának nevezünk – van összhangban az újítással, továbbá ha ez az újítás bele is illik a struktúrába” (Martinet, 1973:373). A szleng tehát ebben az értelemben nem más, mint a nyelvi innovációnak az az összessége, mely egy adott nyelvben, egy adott történelmi időszakban az említett két feltételnek maradéktalanul eleget tesz. Ezeket a szempontokat véve alapul Rot Sándor a szlenget a következőképpen definiálja: *Non-standard English (Slang) is the exploration of the possibilities of the system that were not exercised by the language structure (1991:37)*.

Ez a definíció véleményünk szerint is tartalmazza a fent megnevezett irányzatokat képviselő iskolák mindegyikének lényegét. Benne van az az alapigazság, amelyet az idioszinkrátikus iskola meghatározásaiban vélünk felfedezni: a szleng olyan új nyelvi jelenség, mely újdonságával vonz és taszít is egyben; a szleng múlandó, mert az újdonság varázsa nem tart sokáig. Kifejezi ez a meghatározás a konstitutív iskola elképzeléseit is a szlengről, anélkül, hogy utalna a szlenget beszélők szociális helyzetére, korára vagy nemére. Egyébként erre nincs is szükség, mert ezek teljességgel bizonytalan tényezők, ugyanis a szlenget mindenki használhatja, korra és társadalmi

helyzetre való tekintet nélkül, „the young at heart as well as the young in years” (Partridge, 1970: 6).

2.7. Ugyanakkor a szleng szociolingvisztikai jelenség is, fontos társadalmi tényező, mely abban is megnyilvánul, hogy „minden nyelv az egy csoporthoz tartozás, a csoportszolidaritás indikátora, jelzi a szociális különbözőséget, és ha ez a nyelvi csoport (az adott esetben a szlenget használó amerikai teenagerek) úgy érzi, hogy kívülről igazságtalanul bántják és támadják, a különbözőség jelei még markírozottabbá és túlzottá válhatnak” (Trudgill, 1976: 24). A szlenghasználatnak ezek a kérdései a nyelvtudomány egy másik izgalmas területére, a szociolingvisztikába vezetnek bennünket. E kérdéseknek a vizsgálata azonban nem képezik ennek az értekezésnek a tárgyát.

IRODALOM

- Bárczi G., 1980: A magyar nyelv múltja és jelene. Gondolat, Budapest.
- Beljajeva, T. M., Homjakov, V. A., 1985: Nyesztandartnaja lekszika anglijszkovo jazika. Izdatyelsztvo Leningradszkovo unyiverszityeta, Leningrád.
- Berry, L. V., Van der Bark, M., 1962: The American Thesaurus of Slang. 2nd edition. New York.
- Chandler, F. W., 1961: Romances of Roguery. An episode in the History of the Novel, New York.
- Erdős G., 1988: Újabb jelentésváltozatok az ifjúsági nyelvben. Nyr. 2. sz.
- Grétsy L., 1987: A budapesti koiné. A főváros folyóirata, Budapest, 1977. március.
- Hankiss E., 1985.: Az irodalmi mű mint komplex modell. Tanulmány. Magvető Könyvkiadó, Budapest.
- Jarceva, V. N., 1969: Razvityije nacionalynovo lityeráturnovo anglijszkovo jazika. Viszsaja skola, Moszkva.
- Kolozsvári Grandpierre E., 1979: Herder árnyékában. Magvető, Budapest.
- Martinet, A., 1973: A nyelv kettős tagolódása. In: A nyelvtudomány ma (szerk.: Szépe György), Gondolat, Budapest.
- Ország L., 1972: Bevezetés az amerikanisztikába. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Partridge, E., 1968: A Dictionary of the Underworld, British and American. London.
- Partridge, E., 1970: Slang Today and Yesterday. Routledge and Kegan, London.
- Rácz E., 1987: A mai magyar nyelv változásai. Mny. LXXXIII, 1–7.
- Rot, S., 1991: Non-Standard English (Lexis). Tankönyvkiadó, Budapest.
- Schlauch, M., 1956: English Medieval Literature and its Social Foundations. Warszawa.
- Szerdai, Cs., 1992. Problems of Word-Formation in American Slang. Doctoral Dissertation. ELTE, Budapest.
- Szilassy Y., 1984: Edward Albee 'Tiny Alice' c. drámájának magyar fordítása. Tanulmányok az anglisztika tárgyköréből, 111., Debrecen.

- Tolcsvai Nagy, G., 1988: Nyelvi divatok. Gondolat, Budapest.
- Trudgill, P., 1971: Sociolinguistics. Penguin Books.
- Vallins, G. H., 1963: Good English. Penguin Books, London.
- Varsányi, Gy., 1988: Argó nyelvi elemek szépirodalmi publicisztikai szövegekben.
MNyr. 2. sz.
- Vendryés, E., 1949: Language. Paris.
- Wandruszka, M., 1971: Interlinguistik. Umriss einer neuen Sprachwissenschaft.
München.